

ПРИКАЗИ И ОСВРТИ – REVIEWS

ИЛИРИ И АЛБАНЦИ *LES ILLYRIENS ET LES ALBANAIS*. Српска академија наука и уметности. Научни скупови XXXIX/10. 375 стр.

У редакцији академика Милутина Гарашанина Српска академија наука и уметности је у серији Научни скупови објавила зборник од пет реферата који третирају тематику односа Илира и Албанаца.

Након Уводне речи уредника и Уводне речи академика Антонија Исаковића, слиједи расправа Милутина Гарашанина под насловом »Настанак и порекло Илира«. Изложивши на почетку расправе свој став о појму народ, аутор започиње третирање ове проблематике од енеолитског времена, односно са четвртном културом која се распростирала на широким приморским просторима од Цетине до средње Албаније. Краткотрајност станишта и гробне хумке са сахранама згрченаца у каменим цистама и специфичним каменим вијенцем на периферији, означио је као основно обиљежје ове групе. Настанак енеолитског супстарта средње и јужне Албаније и Пелагоније налази у помјерању носилаца Селца групе из Олтеније ка средњем Балкану, Поморављу и Косову.

У другом поглављу аутор обрађује протоилирску и праилирску фазу, односно брончано и жељезно доба I (прелазни период). Прихватајући у потпуности теорију Алојза Бенца о етногенези Илира (изнијету на Симпозијуму о територијалиоми и хронолошком разграничењу Илира у праисторијском добу 1964, и модификовану у *Balkanici* 1977. г.), констатује да се у развијеном брончаном добу, након бурних пертурбација претходних раздобља, стабилизирају и диференцирају разне културне групе а касније формирају велике палеобалканске етничке групације. Аутор у формирању ових група такође види и степске компоненте изражене у готово потпуном недостатку знатнијих утврђених насеља градинског типа и насеља уопће, те доминацији сахрана под тумулима. Аутор затим ана-

лизира металне предмете из јужне Албаније и веже их директно за микенски свијет, а потом обрађује гласиначку културну групу из периода 1400. до 700. године и западносрпску варијанту ватинске групе. Аутор наглашава да већ у овом периоду долази до јасног одвајања и ближег међусобног повезивања јаподске, либурнске и средњобосанске групе у односу на јужноприморску групу и групе Албаније, Гласинца и западносрпске варијанте ватинске групе, које везује за илирске етничке групације. Подручје које обухвата јужни дно Паноније, средишњи Балкан са сливовима Мораве и Вардара, те сјевероистични Балкан одваја у један посебан велики балканско-доњоподунавски културни комплекс, у којем се јавља низ издиференцираних и уско повезаних културних група. У трећем дијелу расправе Милутин Гарашанин обрађује илирски период, односно период развијеног жељезног доба. Одмах на почетку овог дијела указује на културне групе са подручја сливова Мораве и Вардара и њихово укључивање у балканско-доњоподунавски комплекс. Културне групе са подручја јужне Албаније до средњег тока Дрине, југоисточне Босне и западне Србије и од Бијелог Дрима до Неретве веже за засебни културни комплекс, те истиче оштрије одвајање ових група од јаподске, средњобосанске и либурнске. За културни комплекс, којег оквирно одређује као илирски, наглашава значајну културну интеграцију на највећем дијелу овог простора. Назива га изричито гласиначким, али такође подвлачи и издвајање појединих регионалних група, посебно групâ Мати и Кукс-Дрилон у Албанији. Појаву кнежевских гробница из Пилатовића, Атенице и Мраморца види као »одраз одређених друштвених односа и јачања племенске аристократије, које се крајем VI и у V веку појављује као општи феномен у европској праисторији од кнежевских хумки у Тракији до налаза на западном Медитерану, кнежевских хумки у халштатском кругу и резиденције у Хојнебургу (*Heuneburg*) у Виртембергу.«

Подручје сјеверне Албаније, на основу претежног скелетног сахрањивања у каменим конструкцијама у згрченом положају, масивних огрлица са заврнутим крајевима, фибула у облику беотског штита, фалера са гравираним орнаментима и сјекира са бочним крилцима и колутним дугметима, повезује са Аутаријатима. Унутар гласиначког подручја издвојио је локалне групе (мање племенске заједнице) међусобно повезане основним заједничким облицима духовне и материјалне културе.

Подручје јужно од ријеке *Shkumbin* у Албанији аутор је изричито приписао Илирима, а некорополе типа Гостиљ са подручја Скадарског језера из другог и почетка првог вијека старе ере приписује Лабеатима. За средњобалканско подручје, са сливовима Мораве и Вардара и Косовом, истиче непрекинути континент културног развитка од прелазног периода до краја жељезног доба. Ово пак подручје не везује за процес формирања Илира већ за дакомезијску или сјеверотрачку групацију.

На крају исцрпне анализе цјелокупне доступне археолошке грађе са ових простора аутор изводи закључке у девет точка, у којима констатује да се постанак Илира уско везује за формирање индоевропског суп-

страта на западном Балкану. Цетинску групу повезује са вучедолским културним комплексом Паноније и Алпа, а јужну Албанију и залеђе цетинске групе са подунавско-балканским комплексом. Процес издвајања Илира ставио је у протоилирску фазу Алојза Бенца, али је истакао и значај помјерања и дезинтеграције старих групација, те нових интеграција и асимилација у прелазном периоду. Матично подручје формирања Илира ставио је у централну Албанију и средње Подриње и простор од Белог Дрима до Неретве и Цетине. Централнобалкански регион бронзаног доба и прелазног периода повезао је са прото – и предакомезијским и прото – и прасјевернотрачким културним комплексом. Завршетак етногенезе Илира ставио је у развијено жељено доба (иза 700. године) када се у писаним изворима почињу јављати палеобалканске етничке популације (Илири, Трачани, Дачани, Гети), те племенске групације Аутаријата, Ардијеја, Дарданаца и др. Издвајање јаподске и либурнске групе ставио је у прелазни период. Непрекинути културни континуитет видио је и на средњем Балкану, односно у сливовима Мораве и Вардара, све до Демир Капије. Аутор је Трибалима приписао подручје слива Велике Мораве, а јужну Србију, Косово и сјеверну Македонију Дарданцима и Пеонцима.

Фанула Папазоглу насловила је своју расправу »Илирска и Дарданска краљевина. Порекло и развој, структура, хеленизација и романизација«. У првом дијелу анализира односе између Илира и Македоније, почевши са Филипом II. Границу између Филипове Македоније и илирског свијета ставила је на линију која пролази између Хераклеје и Лихнидоса укључујући трајно у области Преспе и један дио илирске територије. Анализиравши предфилиповски период Македоније и њеи однос према тадашњим сусједним племенима, античке изворе о Илирима, те однос илирског свијета према Фаросу и Исси закључила је: »Сматрам да је морало постојати племе које се звало Илир и да је то племе, истакавши се над осталим блиским и сродним племенима, створило илирску краљевину и наметнуло своје име целој заједници.«

У другом дијелу расправе третира новоилирску политичку творевину. Окарактеризиравши њене границе несталним констатује да је она права државна формација, а не племенски савез, у којој су значајну улогу играли градови и општина ивица. У политичкој хијерархији илирске државне творевине, највећи значај дала је краљу и његовим најближим рођацима, а затим краљевим »пријатељима« и Грцима. Принцесима даје другоразредни карактер и истиче да у тај слој нису спадале само племенске старјешине него и други истакнути људи, високи функционери, мали династи и општински прваци.

Дарданији, у односу на новоилирску краљевину, даје много мањи значај. И за ову политичку творевину подвлачи друштвено раслојавање и допушта могућност извоза робља из Дарданије у македонске урбане центре, али категорички одбија могућност постојања било каквог урбаног центра у Дарданији. Ауторица такође отклања могућност било как-

вог дарданског ковања новца, што је у супротности са ставовима Петра Поповића који допушта могућност имитације македонских монета од стране Дарданаца.

У трећем дијелу расправе ауторица анализира стање у овим државама у вријеме римске власти. Границу између њих ставила је приближно на данашњу југославенско-албанску границу, а према Македонији на Шар-планину.

Врло критички се изјаснивши о публиковању епиграфске грађе са Косова и из Албаније, категорички одбацује Катичићеву тезу о јединственој антропономији од ушћа Цетине до границе Епира и Дарданије. Процес романизације на дарданским просторима ставља у знатно каснији период у односу на илирске просторе, док данашњу Метохију истиче као најмање романизирано подручје. Највећи проценат одржања аутохтоног становништва свјесног своје властите самосвијести и властитих божанстава ставља управо у ове дарданске просторе. На крају расправе износи закључак да постоји могућност преживљавања дијела овог становништва и његовог уласка у средњи вијек под новим именом Албаица.

Расправа Владислава Поповића »Албанија у касној антици« заузима централно мјесто у зборнику а базирана је на публикованој археолошкој и повијесној грађи са подручја Албаније. На почетку аутор износи земљописне одлике албанских подручја, а потом анализира касноантичку топографију на албанским просторима на основу дјела *Notitia Dignitatum orientis*, *Нижерокловог Skynekdemosa*, те Прокопијевог *De aedificiis*.

Аутор је највећу концентрацију преурбаних и илирских насеља ставио на подручје јужно од ријеке *Shkumbin*, док је за илирске градове у унутрашњости нагласио губитак првотног политичког, економског и стратешког карактера у првом и другом вијеку нове ере.

Анализиравши јужнојадранске просторе уочи славенских инвазија, њихово становништво је окарактеризирао као кршћанско и нагласио непостојање било каквог директног доказа о очуваности илирског језика на овим просторима.

Главни дио расправе односи се на Комани-Кроја културу, коју су албански научници окарактеризирали као изричито антички илирски изданак на почетку средњег вијека. Аутор ју одмах на почетку дефинира као изричито урбану, постантичку, ретардирано римско-бизантску и превасходно кршћанску, а њено распрострањење ставља далеко шире у односу на подручје којим су доминирали средњовјековни Арбанаси. Истиче да се она не може везати ни за једну одређену етничку групу, а поготово не за протоалбанску или албанску. Почетак ове културе ставља у посљедњу деценију шестог вијека, одмах последије великих славенских провала, врхунац у седми вијек, а трајање до почетка деветог вијека, односно до оснивања Драчке теме 813. године. За носиоце ове културе

сматра једну романизирану или прото-романску популацију, о чијем присуству свједоче и релативно чести топоними латинског поријекла на широким албанским и црногорским просторима. Арбанасе дефинира као етничку групу која говори један властити индоевропски језик са властитим рјечником, морфологијом и фонетским законима. Индикативна је ауторова констатација о успостављању контаката између Арбанаса и Славена на унутрашњим шумским предјелима Албаније, изнад 600 и 900 метара, до које је дошао на основи елемената славенског вокабулара у албанском језику. Комани Кроја култура је, за аутора, непосредни продужетак остатака романизираног становништва које је у касном Царству напустило отворена насеља и склонило се на боље заштићена мјеста, а којем су се у седмом вијеку придружиле избјеглице и из Дарданије и Далмације.

Божидар Ферјанчић у расправи »Албанци у византијским изворима« приказо је повијест Арбанаса од првог јављања у бизантским изворима. Први њихов помен аутор је нашао код бизантског повјесничара Михајла Аталита из једанаестог вијека, а односи се на побуну против Царства у којој су учествовали и »Албани«. Свједочанство Ане Комнене са краја једанаестог и почетка дванаестог вијека, односи се на бизантског управитеља Драча Комискарта који потјече из Арбанона, те на податак о узнемиравању *Roberta Guiskarda* од стране Арбанита, и на податак о запречавању пролаза норманима кроз клисуре Арбанона и прелазак неких пограничних градића на норманску страну. На основу ових података, границе Арбанона у једанаестом и дванаестом вијеку, аутор одваја од граница Драчке теме и средњовјековни Арбанон ставља дубље у унутрашњост, на подручје од Дебра према западу до тврђаве Пертела, и од ријеке Мати до ријеке у *Албанији*.

Акти Синода Охридске архиепископије из 1216. године Арбанон спомињу у контексту женидбе севаста Григорија Камонаса.

Аутор констатује оправданост претпоставке да је крајем дванаестог и у првим деценијама тринаестог вијека у унутрашњости Албаније владао арбанашки племићки род (архонт Прогон са синовима Деметријем и Ђином) са сједиштем у Кроји.

Из средине тринаестог вијека податке о Арбанону дао је ницејски повјесничар Георгије Акрополит. На основу тих података аутор констатује да се област Арбанона у овом времену није битно промијенила у односу на крај једанаестог и почетак дванаестог вијека.

Као посебан значајан извор о Илирима, који се идентифицирају са Албанцима, наводи Георгија Пахимера, који свједочи о њиховој акцији у разрушеном Драчу, после разорног земљотреса из 1267. године, и њиховом спуштању у његову околицу.

За четрнаести вијек доноси податке цара повјесничара Ивана Кантакузена, о покорности и служби албанских номада, насељених око Девола, Колоње и Охрида, те његово свједочанство о походу цара Андроника

III Палеолога против Арбанаса 1338. године са пјешадијом унајмљеном од господара Смирне, селџучког емира Унура. На основу ових података аутор је закључио да Арбанаси обитавају у планинским дијеловима Арбанона и да им номадски начин живота није дозволио трајније задржавање у низинама и градовима. Наводећи свједочанство Лаоника Халкондила из петнаестог вијека о продору Арбанаса у Акарнанију, констатује почетак процеса дијаспоре овог народа према брдима и равницама средње Грчке. Ратнички карактер арбанашких племена Мазарекија и Малакасија посвједочио је подацима из Јањинске хронике (из друге половине четрнаестог вијека). Податке о арбанашкој дијаспори у Тесалији, Акарнанији, Аркадији и Аголиди нашао је у спису Теодора Кантакузена Спандониса о поријеклу Турака (из друге половине петнаестог вијека).

Сумирајући податке из бизантских извора, аутор је врло увјерљиво дошао до закључка да се до краја тринаестог вијека подручје Арбанона простирало у брдовитим дијеловима средишње Албаније, западно од Охрида и Дебра до залеђа Драча, те од ријеке Мати на сјеверу до ријеке *Shkumbin* на југу и горњег тока ријеке Девол на Југоистоку. Вријеме интензивне арбанашке дијаспоре аутор је ставио у период од краја тринаестог и почетка четрнаестог вијека до средине петнаестог и то ка обали Јадрана и Јонског мора, а оида у правцу Тесалије, Епира, Етолије и Пелопонеза.

Сима Ћирковић је рефератом »Албанци у огледалу јужнославенских извора« заокружио овај тематски слијед. Одмах на почетку истиче да сусрет између Албанаца и Славена није био догађај, него процес који је дуго трајао, јер није суочио појединце, него бројне групе и то у вријеме кад је писана ријеч имала трећеразредни карактер.

Анализиравши политичку ситуацију на нашим просторима у вријеме доласка Славена, упознаје нас и са ситуацијом у западној Европи. Потом прелази на анализу славенских извора, за које констатује да се јављају тек у периоду кад је култура сазрела до те мјере да су писменост и књижевност изашли из уских оквира култа и литургије и стављени у службу управе и политике. У Житију Стефана Немање нашао је први помен Арбанаса и то под именом Рабан, Арбанум и Арбанон на подручју Пилота, који се налазио између источне половине Скадарског језера и Коритника. Аутор се пита није ли то нека праствара граница на којој се од почетка сретао славенски и албански свијет. Анализирајући податке из Летописа Попа Дукљанина и податке из повеље Ивана Асена II издате Дубровчанима 1230. године, Арбанон тринаестог вијека ставља такође на подручје Пилота.

Значајне чињенице о Арбанасима пронашао је у Дубровачком архиву, а односе се на арбанашке католичке клерике.

Из повеља српских владара издатих манастиру св. Николе у Врањини на Скадарском језеру из тринаестог и четрнаестог вијека, налази податке о Арбанасима као угрожаватељима овог манастира. У по-

вели цара Душана манастиру св. Архангела код Призрена нашао је помен о Арбанасима у унутрашњости Српског царства, односно о девет арбанашких катуна додијелених овом манастиру. Подвукавши значај арбанашког елемента у новобрдском рударству за миграцију на Косово, нагласио је и арбанашко поријекло Балшића, те значај кориштења српског језика и писма код арбанашких великаша четрнаестог и петнаестог вијека.

Најзначајније податке за ову тему аутор је нашао у спису »О Ђерђу Кастриоту кога Турци на своме језику називају Скендер бег тј. Александар Велики« од улцињског бискупа Мартина Сегона из петнаестог вијека. На крају расправе аутор је закључио да су Арбанаси дванаестог и почетка тринаестог вијека везани за сасвим одређену територију, а затим наставља да »јужнословенски извори показују, такође, оно што се налази у византијским и другим средњовековним текстовима, наиме да се Албанци већ у средњем веку шире из своје матичне области, неплодне и недовољне да прехране вишак становништва«. Закључак сасвим опречан ставовима албанских научника изијетим у зборнику *The Albanians and their Territories* изашлог у Тирани 1985.

Анте Шкегро

LA PRESENZA EBRAICA IN PUGLIA, FONTI DOCUMENTARIE E BIBLIOGRAFICHE *Archivio di stato di Bari, Bari 1981, 188 strana*

Publikacija posvećena jevrejskom prisustvu u Apuliji izdata je povodom održavanja naučnog skupa u Bariju, a u okviru zvanične italijansko-izraelske saradnje. Državni arhiv iz Barija, organizator skupa i izdavač publikacije o kojoj je riječ, istom prilikom je priredio i izložbu relevantnih dokumenata, originala i fotokopija, fragmenata hebrejskih zapisa, javnih i privatnih akata. Među tim aktima naročito se ističe niz notarskih akata koji se odnose na čitavu Apuliju i koji »svjedoče o teškom trenutku mjesnog jevrejskog života«. Nakon ovog »predstavljanja« publikacije (*»Presentazione«*), grupa njenih saradnika dala je kratki uvod.

Međunarodni skup *»Italia Judaica«* održan je u maju 1981. godine u Bariju. Učesnici skupa su nekoliko dana analizirali razne probleme istorijske, umjetničke i literarne prirode izazvane jevrejskim prisustvom u Italiji. U tom smislu i publikacija *»La presenza ebraica in Puglia«* treba da pruži prilog poznavanja prošlosti apuljskih Jevreja u vremenu od sredine 15. do sredine 16. stoljeća.

Istorijska podloga pitanja vezanog za Jevreje u Apuliji je poznata. Izgon iz Napuljskog kraljevstva, potvrđen zvaničnim aktima vlade, surov je obračun